

Ács Anna

A BAKONY ÉS A BALATON KRÚDY ÍRÁSAIBAN

Ha egymás mellé gyűjtenénk Krúdy dunántúli témájú regényeit, novelláit, hírlapi cikkeit, több kötetre való anyag állna össze. A szelíd pannon táj Krúdyra sem volt hatástalan. „A dunántúli nyájas tájképek, a párás völgyek, amelyekből békés dalok hangzanak, a zöld erdők, amelyek szelíden mutatkoznak a látóhatáron, mint a boldog végtelenség, amelyben majd meggyógyul minden szenvedő, az égbolt tájain csüngő bárányfelhők, amelyek olyan képeket rajzolnak a lélek tükrére, hogy az kisimul, mint a Balaton” – jellemezte a Dunántúlt *Ál-Petőfi* című regényében. Hasonló, átfogó tájélményt tükröző leírásra mindeddig nem leltünk Krúdy műveiben. Inkább a Dunántúl két sajátos arculatú kistája, a Bakony és a Balaton szerepel írásaiban.

Krúdy olvasmányjaiból előbb megismerhette ezt a vidéket, mielőtt a maga valóságában láthatta volna. Olvasta Jókai útleírását a magyar Tempe-völgyről (*Vasápmapi Újság*, 1858). Krúdyban gyakorta felidéződtek Jókai sorai, nem titkoltan szinte Jókai szemével, írásai hatása alatt szemlélte a Balaton-Felvidéket. *Tempe-völgy* címmel maga is novellát írt. S kedves olvasmányai lehettek Kisfaludy Sándor várregéi; Kisfaludyt valósággal beleérezte a tájba. Az öreg Kisfaludy pipafüstjének kanyargására emlékeztette a Tátika felett kanyargó bárányfelhő. Veszprémben is Kisfaludy versei csengtek fülébe. Vörösmarty Mihály *Füredi szívhalászat* című elbeszélése közel azonos című novella megírására készítette (*Baltoni szívhalászat*).

Krúdyt kiváltképp érdekelte a bakonyi betyár, Sobri Jóska alakja és a köré kapcsolódó legendafüzér. Feltételezhetően olvasta róla Eötvös cikkeit a Budapesti Hírlapban, majd 1909-ben megjelent *Bakony* című könyvét. Amit Sobriról megőrzött emlékezetében várpalotai nagyanya meséiből, Krúdy azt is élénk fantáziájával s kiszínezve építette be írásaiba.

A bakonyi-balatoni tájélmények forrásait kutatva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Krúdy baráti közelségbe került a veszprémi Cholnoky Viktorral és öccsével, Lászlóval. Közös sétáik, szerkesztőségi találkozásaik és kocsmázásaik során, majd a Cholnokyak halála után mintegy az ő képzeletükkel járta be Veszprém vidékét és a megyeszékhelyet. Tanúsítja ezt *Veszprémi hangulat* című írása.

Krúdy számára a legértékesebbek, legmaradandóbbak nagyanyja, Radics Mária meséi, legendái, történetei és álmai e vidékről. Ki is volt valójában Radics Mária? Szíj Rezső 1964-ben kísérelte meg elválasztani a „költészetet a valóságtól”, megrajzolni Radics Mária valós alakját, s feltárni várpalotai kapcsolódásait. Ám kutatásai csekély eredménnyel zárultak. Radics Mária apja származott be Dalmáciából Várpalotára, ahol tekintélyes fuvarosgazda, tehetős polgár lett. Lánya nem is a dunántúli kisváros szülötte, bár hosszú életének több évtizede valóban ehhez a helységhez kötődik. A Krúdy család hagyományai szerint a legidősebb Krúdy Gyula, a várkapitány egy palotai tisztai bálon ismerkedett meg a tizenhat esztendőes Radics Máriával, s innen szöktette meg. Az ostromlott komáromi vár bástyáin puskaropogás közepette kötött házassághoz ívelő történet ugyancsak ismerős Krúdy műveiből. Radics Mária fia, aki apja nevét örökölte, már Várpalotán született. De nem 1849 szilveszterén, ahogy az Krúdy *Dunántúli-Tiszántúlinál* című kisregényében olvasható, hanem 1850. szeptember 2-án. Róla semmit sem őrzött meg a helyi hagyomány. Még aprócska gyermekként elkerülhetett a városból szüleivel együtt. Radics Mária házassága az unoka által grófként emlegetett Krúdy Gyulával zátonyra futott. Az asszony 26 évi házasság után elhagyta férjét és fiához költözött Nyíregyházára. Radics Máriának külön háza állt a nyíregyházi Krúdy-funduson. Már itt élhetett, amikor megszületett a szeretett unoka, a legifjabb Krúdy Gyula. Krúdyt a nagyanyja nevelte, folyton alakuló meséin, változó történetein nőtt fel. Nagyanyja álmai mintha az ő álmai is lettek volna. Az íróvá lett Krúdynak csak elő kellett hívni az álmokat, meséket és csodákat memóriájából és papírra vetni. Krúdy így emlékezett vissza a nyíregyházi gyermekkorra: „Az én nagyanyám minden télen másképpen mesélte el az ő történeteit. Igaz, hogy a történetek mindig ugyanazok voltak; csakhogy azóta már hozzáálmodott, újabb és újabb emberekre emlékezett, akik később vagy előbb éltek, mint amikor a történet megesezt – s így keveredett össze a múlt a jelennel, a fantázia a valósággal.” Nem kell tehát csodálkoznunk egy-egy nagyanyjától eredeztethető történet variánsain. A bennük rejtőző realitást keresni pedig bohóság lenne.

Radics Máriával feltételezhetően el is jutott Várpalotára, hiszen a városban élt nagyanyja testvére, Radics János. Nem vénlegényként, mint Krúdy írta, hanem családjá körében.

Radics Mária férje és fia halála után, úgy 1900 táján visszatelepedett Várpalotára. Krúdy testvérei néhány nyarat a nagymamánál töltöttek a bakonyi városkában. Az országos hírvé íróvá lett unoka feltehetően meglátogatta nagyanyját és testvéreit Palotán. Bár ennek némileg ellent mond, hogy Krúdy így vallott 1919-ben: „15 esztendeje nem láttam az öregasszonyt”. 1915. október 17-i keltezéssel fennmaradt az a levél, amit Krúdy írt nagyanyja panaszos levele alapján Nyíregyháza polgármesteréhez a hagyatéki kamat ügyében. Ugyancsak bizonyíték kapcsolatuk meghittségére Radics Mária 1919 elején írt levele unokájához, melyben arra kérte, eszközöljön ki számára segélyt Károlyi Mihálnál, tekintettel arra, hogy 26 évig volt hites felesége és nem szeretője egy honvédszázadosnak. A kommün idején menekülő Krúdy valóban meglátogatta nagyanyját Várpalotán várandós feleségével együtt. Krúdy Zsuzsa így örököltette meg a váratlan látogatást: „Az akkori izgalmas idők, események elől viszi anyut a Bakonyba,

Várpalotára, nagyanyjához, Radics Máriához. Ez az utazás mindvégig emlékezetes marad számukra. Kocsin, kompon és gyalog, s teljesen váratlanul érkeztek. A 87 esztendő nagy-mama az ablaknál ült s szemüveg nélkül Dosztojevszkijt olvasott. Ő ugyan szívesen látta őket, de csak néhány napig maradtak – „a sok bolha miatt.” Ennek az útnak az emléke, természetesen a bolhaélmény nélkül, *A betyárok országútján* és az alig ismert *A bakonyi bujdosó* című novella.

Utolsó palotai útja lehetett az 1919. évi, mert 1927-ben, füredi utókúráján már nem valószínű, hogy betegen vállalkozott volna egy bakonyi kiruccanásra.

Krúdy palotai vonatkozású írásai 1904-től jelentek meg. Az öreg városról – Krúdy szerint faluról – kapunk képet az író fantáziájával kiszínezve az *Öreg idő*, *A betyárok országútján*, *A vadmacska*, *A bakonyi bujdosó*, a *Sobriék* című elbeszélésekből, az *Útinaplóm*-ból, a *Palotai-álmok*-ból, az *Ál-Petőfi*-ből. De palotai, bakonyi utalásokra, leírásokra lelünk a *Mákvirágok kertjé*-ben, az *Asszonyosságok díj*-ában, az *Aranykéz utcai szép napok*-ban, *A templárius*-ban, a *Dunántúli-Tiszántúlinál* és az álomlátó nagyanyja segítségét gyümölcsötztető *Álmoskönyv* lapjain is. Krúdyra még emlékeztek néhányan Várpalotán az 1960-as évek elején. Látták „huszárönkéntesi egyenruhában a templomi misén”, és számon tartották a költőnek induló várpalotai fiatalemberhez, Füzy Antalhoz fűződő barátságát. A visszaemlékezések igazolták a nagyanyjáról leírtak valóságmagját. Radics Mária művelt asszony volt, kitűnően zongorázott, fellépett a helyi „műkedvelő gárdában”. A szép, sudártermetű, büszke tartású nő a helyi hagyomány szerint szerette az ékszereket s kuruzsolt, még ólmot is öntött és „nagy bolondja volt a lutrinak”.

Mikor s miként jutott el a Balatonhoz első ízben Krúdy? Talán századunk elején, úgy 25 éves korában, mint azt Szabó György állítja. Ő gyermekként találkozott Krúdyval Balatonkenesén az augusztusi nyárban. Zemplényi Tivadar és Vaszari János fürdőtelep egyik házának udvarán festett. Kíváncsiskodók tömege vette körül őket. Vaszari kérésére a mellette levő fiatalember – ő volt Krúdy – távozásra bírta a leselkedőket. A gyerekek aztán árnyékként kísérték az író. Krúdy pedig igyekezett a kedvükben járni: buzogányt vágott nekik a nádasból, köveket ugratott mulattatásukra a Balaton sima tükreán. Szabó György tíz évvel később, az első világháború idején ismét találkozott Krúdyval, immár Füreden. Krúdy magas, erőteljes alakján jól szabott ruhát, fején zöld vadászkalapot viselt. Szabó szerint vidéki gazdatiszthez hasonlított. Amint Szabó megfigyelte, Krúdy szívesen eljárt szűk baráti körbe a füredi és arácsi ismerős szőlősgazdákhöz. Éttermekben, kávéházakban is megfordult, de kerülte a nagy társaságot. Ha jó kedve kerekedett, elkezdte kedves nótáját: „Este van már a Nyírségen, / kolomp szól a faluvégen, / a sötétet alig várom, / babámat karomba zárom...” Általában szeptember elején jött le Füredre. Ha írt, szállodai szobáját napokig el sem hagyta, ott is étkezett. Szombatonként leutazott hozzá barátja, Bródy Sándor. Ilyenkor Krúdy kibicelt Bródynak a szinte véget nem érő tarokkpartiknál.

1913 és 1918 között a nyarakat többnyire Siófokon töltötte. Siófokról többször átkelt a Zamárdi és Szántód közti kompon. A révészek nehéz munkájának himnuszát írta meg *A Balaton révészei* című novellájában. A réven át jutott el Tihanyba, Füredre, Kisörsre. Köztudomású, hogy Siófokon a Siófok nevű szállodát bérlő Várady család vendége volt. Gyengéd szálak fűzték Várady Gyula feleségéhez, akit Rezsánomnak szólított. Rezsán gondoskodó szereppel vette körül Krúdyt Siófokon. Itt ismerte meg második feleségét, Várady első házassá-

gából származó leányát, Zsuzsit. Krúdy hivatalos volt arra az estebédre, ahol Zsuzsi tizenhatodik születésnapját ünnepelték. Krúdy Zsuzsa szerint anyja meleg dióbarna szemével, derékig érő, dús sötét hajával, szelíd, ártatlan, engedelmes lényével mintha az író álmaiból lépett volna elő. A szerelem kölcsönös volt, de titokban kellett tartani. Krúdy Siófokról írta az éppen távol levő Zsuzsihoz gratuláló levelét a lány tizenhetedik születésnapja alkalmából 1916. július 21-én. Ebben emlékeztette a siófoki nyárra, közös élményeikre. Siófokon különben, mint Krúdy Zsuzsa visszaemlékezéseiben olvasható, Krúdy éjjel szinte sohasem feküdt le. Délelőtt a strandon aludt. Délután a besötétített szobában dolgozott, majd a parton órákig lankadatlan érdeklődéssel nézte a Balatont. Nagyon szerette ezt a vizet és ezt a tájat.”

Kisörsön szintén a Várady család jóvoltából nyaralhatott Krúdy. Ők bérelték az egyik régi Eszterházy-kastélyt és az írónak külön présházat is rendelkezésére bocsátották 1917–18-ban. 1918 nyarán Zsuzsit Kisörsről akarta megszöktetni Krúdy, valóban regénybe illő módon.

Krúdy csak 1927-ben került vissza szeretett vidékére. Ez év januárjában súlyos beteg lett. Ahogy írta: „egyszerre volt négyféle betegségem. Máj, gyomor, tüdő és szív követtek el szolgálati kihágásokat”. Március közepén lassan kapott erőre. Orvosai ekkor utókúrára küldték Balatonfüredre. Míg korábban családja nélkül töltötte a nyarakat a Balaton mellett, 1927-ben elkísérte felesége és leánya is. Füreden megint rosszul lett, felesége öltöztette és kísérgette. Krúdy ennek ellenére dolgozott, szükségük volt a honoráriumra. Füredi témájú cikkeit küldte a fővárosi lapokba. Zsuzsi lánya szamárköhögést kapott a fürdőhelyen s kitiltották Füredről. Anyja kénytelen volt hazavinni a Margitszigetre. Heteken át Pest és Füred között pendlizett Krúdyné, hogy láthassa férjét és ápolhassa lányukat. Krúdy, bár nem nyerte vissza egészségét Füreden, vissza akart utazni Pestre. Dolgozni, hogy enyhítsen családja súlyos anyagi helyzetén. Barátai mind igyekeztek lebeszélni tervéről. Szép Ernő így írt hozzá: „Drágám, könnyörök, ne mozdulj Füredről, úgy érzem, ott minden jobb szándékod ellenére is meg fogsz hamar gyógyulni, s megint a régi Czája János leszel, ha visszajössz. Ígérem Neked, magamnak, hogy két héten belül legalább két napra lemegyek Füredre, isten ments, hogy addig Pestre szökjél előlem, ahol soha nem tudunk találkozni! Sőt Kállay Pista is fogadkozott, hogy időt és dohányt szakít, hogy megvizitljen ott helyben.”

Krúdynak két segítőtársa akadt ekkor Füreden: a városban tartózkodó Szenes Béla író, aki fűhöz-fához szaladgált, hogy segítsen rajta és családján, valamint földije és barátja, Lázár Miklós. De mindhiába. Krúdy nem tudta fizetni további kezeltetését, oda kellett hagynia a gyógyhelyet. S Pesten újból elkezdődött a hajsza a megélhetésért.

Krúdy füredi írásait olvasva mit sem sejtünk azok keletkezési háttéréről. Krúdy szemérmesen hallgatott kínjairól. A napi gondok elől Füred idilli régmúltjába menekült. Blaháné kúriájába, annak vizitszobájába, ahol egykor maga is hallgathatta áhítattal Blaháné meséit. S 1931-ben megírja még a *Balaton szívalászat*-ot *Nyári romantika* alcímmel. Ez Krúdy búcsúja a Balatontól, Vörösmartyt idézve és a száz esztendővel korábbi Füred miliójét összevetve a jelenkorival a képzelet ereje, színésége által. Az időződő író számára a tó és a szerelem összetartozó fogalmak: „De a szerelmet most, e száz esztendőös gavallérnak se kell nagyon hívogatni a tó környékén, mert a szerelem éppen úgy tudja a maga teendőjét napjainkban is, mint száz év előtt. Elmerülni a szerelemben, beléfulladni a szerelem tavába: ma is lehet a Balatonon, bár a szívalászat nem látszik divatban lenni.”

Krúdy bakonyi-balatoni tájélményei – úgy vélem, életművében egyedülállóan – a magyar történelem jól körülhatárolható korszakainak keretei között elevenednek meg. Bár ezek is szubjektív történelmi víziók Krúdynál, de a múlt idő történelmileg nyomon követhető e műveiben. A közelmúltat és a távoli múltat nem mosta egybe a tegnapban, mint tette azt más írásaiban.

Szent István korában játszódik a *Pogányok a Bakonyban* című elbeszélés (1915). Az én újságom című gyermeklapba írta „az ifjúság számára”. A lap folytatásban, négy részletben közölte, illusztrációkkal. Krúdy talán még nagyanyjától hallotta a pogány magyarok megtéréséről szóló történetet, mely szerint a Bakony irdatlan rengetege rejtette a táltoshitüket őrző ősmagyarokat, aki hűen kitartottak őseik vallása, hite mellett. A meseszövéssel hatásos történet magva ma is él a bakonyi nép ajkán. Zirc közelében, a Magasbakonyban *Táltosrét*-nek hívják az egyik tisztást, amely a táltosok áldozati helye lehetett. Szimbolikus Krúdy helyválasztása: Bakonybél, az ősmagyarok rejtékhegye hamarosan a keresztény hit hazai fellegvára lett, István monostort alapított ott. 1023-ban ide vonult Imre herceg nevelője, Gellért s hosszú éveken át remetéskedett az ősrenegetegben.

Krúdy 1925-ben publikálta *A templárius* című kisregényét. A mű a tatárjárással bekövetkezett nemzeti tragédia apokaliptikus vízióját festi elénk. Történetének fő színterei között központi szerepű a Bakony és Veszprém városa. A „bozontos, járhatatlan, vadállományban dúsgazdag” Bakony menedéket nyújtott a menekülőknél. Az erdő a menekülőkkel együtt ordított a kétségbeeséstől, bokrai alig győzték eltakarni az összenyomorodottakat és a haladókát.

Tudjuk, Krúdy szokott írói módszerei közé tartozott a természet animalizálása. Helyszínei, bár konkretizálta azokat, *A templárius*-ban szintén szimbolikusan értendők. A menekülők, bujdosók rejtegetése Krúdynál a Bakonyhoz kapcsolódó sztereotípiává lett, példa erre Sobri története is.

A reformkor fürdői világa, társasági élete elevenedik meg Krúdy füredi novellaciklusában. Idillien, visszavágyakozón. A reformkort idézi akkor is, amikor látszólag a máról ír (*Anna-bál 1916-ban, Nyári fény*). Minden lényegeset és lényegtelen tud erről a letűnt korról, ismeri neves és névtelen alakjait, azok szokásait. Krúdy beleéli magát a helyzetükbe. Csónakban evezve a tavon valamely múlt századbeli balatoni gavallérnak érzi magát, aki bánatot, csalódást, a nemzet bárójának fáraóbankját, a nem sikerült éji zenét és a hölgy hűtlenségét ment felejtetni a víz közepére. *A Holdas est Füreden* című hírlapi cikkében a füredi első színház, az 1831-ben alapított kőszínház egy estjét álmodta vissza (1918).

Az *Ál-Petőfi* (1922) a Bach-korszakba visz vissza bennünket. Az 1855-ben játszódó történet fő helyszíne a Bakony, pontosabban annak szelíd szőlősdombja, a várpalotai Loncsos. Itt volt Krúdy nagyanyjának a szőlője is.

Loncsost Krúdy tündérországként jellemzi. Olyan helynek, ahonnan „az egész világot lehetett látni, kereken, búbájosan, andalgóan”. A domb egyik oldalán zúgott a Bakony. Krúdynál a Bakony, az erdőrengeteg állandó jelzője a zúgó-búgó. A jelzőt szinte minden bakonyi írásában fellelhetjük szebbnél szebb leírásokkal, néha furcsábbnál-furcsább magyarázatokkal. Íme az *Ál-Petőfi* részlete: „Egyik oldalról búgott a Bakony, amelynek szüret felé olyan hangja van, mint a tengericsigának, zúgó-búgó szakadatlan, mintha most következett volna el az ideje, hogy elmondja végre valahára az erdő mindazt, amit titokban magába zárt. Aki először hallja,

talán éjszakának, szélmentes időnek közepén ezt a szakadatlan zúgást, megriad, mintha kísértetet hallana, ezer esztendő óta elment emberek hangjait. Félelem, névtelen nyugtalanság, közelgő bánat lepi meg szívét. Aki születése óta nem ismeri a Bakonyzúgást: nem tud aludni az első éjszakán, rőzselángot szeretne látni a sötétben, amely láng fölött mesemondó öregasszony ujjait úgy tördeli, mint a tar gallyakat.”

Már Krúdy korában játszódik az 1913-ban megjelent *Palotai álmok* című kisregény. Főszereplője Péter Pál: az író alteregója. Pannon idill a háttere, a környezet: a bakonyi-palotai táj, a szőlődombok között lélegző falusias település, a préházak vidám s rejtelmes élete. A táj hiedelmeket, mítoszokat, jövőbe mutató álmokat sugároz Radics Mária és Szekszti Judit személyisége révén. A *Palotai álmok*-ban a legerőteljesebb a táj hatása Krúdyra.

Ugyancsak az író jelenkorának világát, a balatoni miliőt tükrözik 1927-ben írt füredi novellái: a *Jókai Mór*nál, a *füredi uradalomban* és a *Blaháné meséi*. Természetesen ezekbe is belopakodott a múlt sejtelmesen, másvilágiasan, kiegészítve a téli Balaton rajzával.

Krúdy bizonyos bakonyi-balatoni írásait nehezen tudjuk konkrét történelmi időhöz kötni. Általános monarchiabeli hangulatot festenek a *Jégkirályné-keringő*, *A vadmacska* és az *Öreg idő* című elbeszélései. Szintén ehhez a korszakhoz kapcsolható a *Baltoni hangok* (1908). Szindbád-novella is játszódik a Bakonyban, közelebbről Várpalotán ezzel a rejtelmes s hosszú címmel: *A legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek első urát felakasztották*.

Bár Krúdy bakonyi-balatoni témájú munkáit még senki sem gyűjtötte egybe, két válogatás már megjelent belőlük a közelmúltban Veszprémben. Balatoni novelláiból *Baltoni szívhalászat* címmel Krúdy Zsuzsa állított össze kötetet, amely 1991-ben került ki a veszprémi nyomdából a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém megyei Csoportjának kiadásában. A tíz elbeszélést tartalmazó kis kötethez Praznovszky Mihály írt utószót. Ugyane sorozat 11. kötete *A Bakonyi bujdosó* (1995), a Krúdy bakonyi írásaiból válogató gyűjtemény, szintén Praznovszky Mihály utószavával.

Hisszük, valaha napvilágot láthat Krúdy bakonyi és balatoni témájú írásait tartalmazó teljes kötet, amelyben olvashatjuk hírlapi cikkeit is Pannónia középső régiójáról. Az olvasók öröme, hogy Krúdy művei által újra felfedezhessük magunknak a Bakonyt, amely „akkorákat tud sóhajtani, mintha neki volna a legnagyobb bánata Magyarországon”, s a Balatont, ahol minden évszaknak sok-sok báj adatik, de kiváltképp az ősznek: „A Balaton mentén az őszi egy csodálatos költemény, a tóról és az erdőkből halk léptekkel jön elő a boldog elmúlás gondolata, a tihanyi kecskék az égboltozaton legelésznek, és méla csendben a magyar ősz sóhajt [...] Az ősz a Balatonon arra való, hogy derült, megnyugodott szemmel lássuk a hegyek felé búcsúzó aranyfelleget. Elmennek a felhők, a dalok, az érzelmek, mint lassan szálló madarak, és mi csendesen, fájdalom nélkül nézünk elvonulásuk után.” És hogy igazolva láthassuk Krúdy sorait e régióról: „S Magyarországnak talán legromantikusabb tája – rubintsínű, mint a kígyó szeme, ábrándokba ringató, mint a mérges rózsa illata, alig hihető legendákkal teli, mint az öregek mákonyos álmoskönyvei.”